

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Дипломна робота
спеціаліста

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СОЦІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З МОЛОДДЮ, ЯКА ВХОДИТЬ ДО
МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І СУЧАСНИХ НЕФОРМАЛЬНИХ
ГРУП»**

Виконала: студентка Sr1-S16 групи
галузі знань 23 Соціальна робота
спеціальності 231 Соціальна робота
з додатковою спеціалізацією Соціально-
психологічна реабілітація. Людина і світ
Лехіцька Людмила Зіновіївна

Керівник:
Співак В.І., кандидат психологічних
наук, доцент кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи

Рецензент:
Гончарук Н.М., кандидат психологічних
наук, доцент кафедри загальної та
практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З МОЛОДДЮ, ЯКА ВХОДИТЬ ДО МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І СУЧАСНИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ГРУП.....	7
1.1. Загальні аспекти діяльності молодіжних організацій та сучасних неформальних груп в Україні.....	7
1.2. Модель професійної діяльності соціального педагога з молодіжними організаціями.....	14
1.3. Методика роботи соціального педагога з молоддю, яка належить до неформальних груп	24
РОЗДІЛ 2 ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З МОЛОДІЖНИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ ТА НЕФОРМАЛЬНИМИ ГРУПАМИ.....	29
2.1. Методи вивчення молодіжних об'єднань та неформальних груп у роботі соціального педагога.....	29
2.2. Експериментальне дослідження інтересів і потреби вступу молоді у неформальні групи	39
2.3. Методичні рекомендації щодо оптимізації соціально-педагогічної діяльності з неформальними групами та молодіжними об'єднаннями.....	51
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Цілеспрямована підготовка кадрів для роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями є однією з найважливіших передумов успішного розвитку молодіжного руху, створення і функціонування молодіжних об'єднань різної спрямованості. Частково розв'язати її може поширення інституту соціальних педагогів. На відміну від вчителя соціальний педагог у своїй професійній діяльності має справу з підлітками у процесі їхнього розвитку, соціального становлення в позаурочний час у неформальному спілкуванні чи під час спеціально організованих форм роботи, які властиві діяльності молодіжних організацій.

Громадські молодіжні організації в Україні досить активно розвинули свою діяльність за останні десятиріччя, і зараз відзначаються різноманітними видами діяльності, потужним професійним складом з багатим досвідом суспільної роботи. Крім того, вони надають можливості для самореалізації для дітей та молоді, обстоюють гнучкість та новаторство, швидко пристосовуються до змін. Соціальний педагог має бути готовий як до співпраці з молодіжними організаціями, так і до безпосередньої роботи по вдосконаленню діяльності конкретної організації, концентруючи свої зусилля на здійсненні процесу інтеграції всіх мікросистем в одну виховну систему, створюючи умови для їх взаємодії, контролюючи результативність такої взаємодії, корегуючи виховний вплив на формування особистості дитини, молоді людини. Підвищення ефективності виховної діяльності соціального педагога саме в цьому напрямку є об'єктивною потребою сьогодення, бо саме молодь вирішує майбутнє держави, а її ідеологічна спрямованість, активність, досвід громадської діяльності значною мірою формуються у процесі роботи в організації, куди діти, молодь приходять за власним бажанням.

Саме діяльність соціального педагога з молодіжними об'єднаннями покликана сприяти гуманістичному олюдненню суспільних відносин, формуванню взаємодії людей за суб'єкт-суб'єктною моделлю, зміст якої

безпосередньо впливає на спрямованість і характер потреб, цілей, інтересів особистості, тоді як процеси дегуманізації суспільства негативно впливають на моральний та емоційний стан його членів, їхнє фізичне та психічне здоров'я.

Різні аспекти проблеми роботи з молодіжними об'єднаннями розглядали такі дослідники: В. Головенько, К. Журба, М. Кофірін, О. Лісовець, А. Петровський та ін. Ці автори доводять необхідність гуманізації освіти як однієї з найважливіших умов відродження національної освіти. Гуманізація освіти проголошена вихідним принципом реалізації державної національної програми "Освіта (Україна XXI століття)", і полягає в "утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітянських потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи".

Різні аспекти гуманістичного навчання і виховання знайшли також відображення у працях С. Гончаренко, О. Донченко, Г. Пустовіта, Л. Сохань, В. Хайруліної та ін. Поряд із цим, технологічна база роботи соціального педагога з молодіжними об'єднаннями описана у працях таких науковців як: А. Гулевська-Черниш, Н. Лавриченко, Л. Столярчук, П. Шептенко, І. Якиманська та ін. Дослідженнями причин зростання чисельності неформальних груп займалися такі науковці, як І. Ільїнський, В. Куликов, Т. Шешокін.

Аналіз літературних джерел переконав нас в актуальності та недостатній розробленості проблеми в теорії та практиці соціально-педагогічної діяльності з молодіжними організаціями, що зумовило вибір теми дослідження **«Особливості проведення соціально-педагогічної роботи з молоддю, яка входить до молодіжних організацій і сучасних неформальних груп».**

Об'єкт дослідження: молодь, яка входить до молодіжних організацій і сучасних неформальних груп.

Предмет дослідження: зміст діяльності соціального педагога з молоддю, яка входить до молодіжних організацій і сучасних неформальних груп.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні особливостей діяльності соціального педагога з молоддю, яка входить до молодіжних організацій і сучасних неформальних груп.

Відповідно до мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. Описати загальні аспекти діяльності молодіжних організацій та сучасних неформальних груп в Україні.
2. Обґрунтувати модель професійної діяльності соціального педагога з молодіжними організаціями.
3. Проаналізувати методика роботи соціального педагога з молоддю, яка належить до неформальних груп.
4. Здійснити експериментальне дослідження інтересів і потреби вступу молоді у неформальні групи.
5. Запропонувати методичні рекомендації щодо оптимізації соціально-педагогічної діяльності з молоддю, яка входить до молодіжних організацій і сучасних неформальних груп.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань на різних етапах дослідження застосовувались такі методи: аналіз та систематизація наукових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень, анкетування, опитування через Всесвітню мережу Internet.

Теоретична значущість дослідження полягає у поглибленні соціально-педагогічних знань про молодіжну проблематику, визначенні сутності, структури, тенденції та змісту соціально-педагогічної діяльності з молоддю, яка входить до молодіжних організацій і сучасних неформальних груп. Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні наукових праць з даної проблематики, стати підґрунтям для подальших соціально-педагогічних досліджень.

Практичне значення роботи забезпечується дослідженням основних напрямів і методів соціально-педагогічної діяльності з неформальними молодіжними групами; інтересів і потреби вступу молоді у неформальні групи; розробкою методичних рекомендацій щодо оптимізації соціально-педагогічної діяльності з молодіжними організаціями і неформальними групами. Проведене дослідження може бути використано соціальними педагогами, соціальними працівниками, психологами для складання програм профілактичної і корекційної роботи з учасниками молодіжних організацій і неформальних груп, вчителями і батьками – для оптимізації виховного процесу.

Апробація роботи: результати дослідження обґрунтовано на науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2016-2017 навчальному році; на III Всеукраїнській студентській науковій конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку сучасної освіти та науки України».

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (53 найменування), два додатки. Основний обсяг роботи складає 69 сторінок.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного аналізу наукових досліджень розкрито основну молодіжну проблематику, яка полягає у тому, що в українському суспільстві триває процес соціальної диференціації та виокремлення політико-економічних та культурних інтересів конкретних соціальних верств та соціально-демографічних груп населення. Паралельно з цим процесом відбувається активне формування і трансформація молодіжного руху України в його організованій та неформальній формі.

Молодіжні громадські організації – це об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів.

Неформальні об'єднання молоді – це несанкціоновані владою молодіжні групи, що автономно й спонтанно виникають, об'єднані загальними ідеалами й інтересами, відмінними від загальноприйнятих, традиційних уявлень про престижність і корисність.

Модель професійної діяльності соціального педагога з молодіжними організаціями включає: об'єкт діяльності (громадські дитячі та молодіжні організації); суб'єкт діяльності (соціальний педагог); мета діяльності (сприяння створенню та функціонуванню громадських дитячих та молодіжних організацій і перетворенню їх на ефективний соціально-виховний інститут); функції соціального педагога (діагностична, прогностична, консультативна, захисна, профілактична, соціально-перетворювальна, організаційна); напрями роботи соціального педагога (проведення соціально-педагогічної діагностики; здійснення профілактичної діяльності; надання соціально-педагогічної допомоги членам організації; сприяння соціально-педагогічній діяльності громадської організації; надання допомоги керівництву організації у створенні і реалізації спеціальних програм і проектів; налагодження взаємодії дитячих та молодіжних організацій з іншими соціальними інститутами, адміністративними органами;

сприяння формуванню колективу в організації); зміст, форми та методи роботи, які визначені в межах кожного з напрямів.

Соціально-педагогічна діяльність з різними групами реалізується за напрямами: використання потенціалу існуючих просоціальних груп для вирішення завдань реабілітації чи корекції особистості; можливе також здійснення просоціальним групам необхідної підтримки; ініціювання груп соціального спрямування, наприклад груп милосердя; сумісна діяльність з організаторами дитячого та молодіжного руху по переорієнтації асоціальних груп в просоціальні (дезорганізація); сумісна діяльність з психологами, батьками, педагогами по виведенню окремих неповнолітніх із групи асоціального спрямування та переорієнтації їхньої поведінки (реорганізація) певних універсальних рекомендацій у цьому випадку не має і не може бути.

Соціально-педагогічну роботу з неформальними об'єднаннями слід здійснювати за певними етапами: ознайомлення з групою, її лідером і членами; вибір основних показників і критеріїв роботи за результатами здійснення соціального діагнозу; здійснення безпосередньої профілактичної роботи з неформальною групою та її членами; корекція відхилень від соціальних норм поведінки; аналіз результативності соціально-педагогічної роботи з неформальним об'єднанням неповнолітніх.

Заходи первинної, вторинної, третинної профілактики щодо груп неформального характеру, які функціонують поза межами закладу, здійснюються на рівні органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування із залученням органів у справах неповнолітніх, освіти, культури, спорту, соціальних служб.

Соціально-педагогічна діяльність з діагностики молодіжних об'єднань різних напрямів має на меті визначення спрямування групи, її складу, структури, взаємовідносин, уточнення орієнтації та планів членів групи, також необхідно визначити кількісні показники (віковий і кількісний склад групи, соціальний та статевий склад, тривалість існування, частоту та тривалість зустрічей членів, місця зустрічей, кримінальне минуле членів,

рівень групового розвитку, відповідальність за групову діяльність), та якісні показники (підготовленість до спільної діяльності, яка виражається в ефективності та результативності, характер, мета, мотиви і спрямованість діяльності, рівень організованості, колективність, конфліктність, внутрішня структура, типи спілкування і відносин, запити та способи їхнього задоволення, норми і цінності). Методами діагностики підліткових та молодіжних груп, які може використовувати соціальний педагог, є: спостереження, опитування, соціометричні методики, тести, аналіз продуктів діяльності, метод експертних оцінок.

Експериментальне дослідження інтересів і потреби вступу молоді у неформальні групи показало такі результати: приблизно 2-3 години на добу – кількість вільного часу у більшості молоді; половина респондентів проводить вільний час вдома перед телевізором, комп'ютером чи з книжкою, читають в середньому 1-3 книжки в місяць; третина молоді відвідує театри, кінотеатри, музеї, виставки тощо, але не часто; половина респондентів влітку надає перевагу пасивному відпочинку на морі; п'ята частина опитаних займаються спортом; жоден респондент не піде в бібліотеку, якщо у нього з'явиться вільна хвилина; третина респондентів вже працює; майже половина молоді вважає, що вживання алкоголю чи тютюнових виробів для проведення вільного часу зовсім не потрібне; більшість опитаних люблять читати у вільний час.

Враховуючи результати експериментального дослідження, нами запропоновано методичні рекомендації щодо оптимізації соціально-педагогічної діяльності з неформальними групами та молодіжними об'єднаннями.

Соціальні педагоги та працівники, співпрацюючи із молодіжними організаціями, можуть: створювати умови для розвитку лідерського активу; допомагати у визначенні домінуючих цілей діяльності, попереджувати можливі труднощі; допомагати у написанні конкурсних проектів; привертати увагу державних і місцевих органів влади до вирішення проблем

громадських організацій; налагоджувати взаємодію дитячих і молодіжних організацій з іншими соціальними групами; організувати роботу молодіжних організацій, яка б була спрямована на здійснення допомоги однолітками та іншим людям (слід організувати підготовку до такої діяльності: дати декілька варіантів вибору майбутньої діяльності); готувати членів молодіжних організацій до соціального самозахисту, формувати соціальні знання і вміння для того, щоб вони краще змогли адаптуватися в системі соціальних відносин, були готові до реалізації своїх функцій; здійснювати педагогічну корекцію соціальної поведінки і соціальних зв'язків, які б сприяли оптимальному розв'язанню конфліктів; здійснювати профілактику асоціальної поведінки, що забезпечується роботою з кожною дитиною чи молодою людиною, яка є членом організації.

У перспективі подальших досліджень передбачається створення цілісної соціально-педагогічної моделі діяльності з молодіжними організаціями та неформальними групами, яка б включила налагоджену взаємодію молоді, сім'ї, освітніх та позаосвітніх закладів, громадських організацій та ін.

Дитячі та молодіжні громадські організації повинні стати важливим чинником залучення дітей та молоді до участі у суспільних процесах, активізації їх діяльності щодо вирішення своїх соціально-політичних проблем, їх становлення як головного провідника соціальних перетворень, економічного розвитку та технічного прогресу в країні. Саме вони мають брати найактивнішу участь у формуванні національної та політичної самосвідомості молодих людей. Через свої громадські об'єднання вони можуть стати активним суб'єктом здійснення державної молодіжної політики, розкрити і використати свій потенціал і здібності як у власних, так і в загальнодержавних інтересах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова Е. А. Самоопределение подростков в молодежных субкультурах / Е. А. Александрова // Школьные технологии. 2000. – №5. – С. 96–108.
2. Алмазов Б. Н. Профилактика конфликтов в работе социального педагога с запущеными учащимися / Б. Н. Алмазов. – М.: Педагогика, 1991. – 235 с.
3. Барахтян М. Специфіка творчої професійної діяльності соціального педагога [Електронний ресурс] / М. Барахтян. – Режим доступу: <http://www.pleyady.kiev.ua>.
4. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович. – Москва-Воронеж, 1997. – 352 с.
5. Бурдеева И. О. Молодежная субкультура: социологический анализ понятия / И. О. Бурдеева // Материалы научной конференции молодых ученых АГУ "Наука. Образование. Молодежь" (6 февраля 2004 года). – Майкоп, 2004. – С. 19–23.
6. Гулевська-Черниш А. Молодіжна організація як суб'єкт соціально-педагогічної діяльності / А. Гулевська-Черниш // Соціальна педагогіка. – 2007. – № 1. – С. 20–26.
7. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті / В. А. Головенько. – К.: А.Л.Д, 1997. – 158 с.
8. Громов А. В., Кузин О. С. Неформалы. Кто есть кто? / А. В. Громов, О. С. Кузин. – М.: Мысль, 1990. – 269 с.
9. Грибанов В. В. Инициативные самодеятельные молодежные движения / В. В. Грибанов. – Л.: Знание, 1991. – 28 с.
10. Гришин В. А. Субкультура и ее проявления в молодежной среде / В. А. Гришин // Общественные, самодеятельные движения: проблемы и перспективы. – М.: НИИК, 1990. – С. 78–123.
11. Гущина Т. Ю. Соціалізація та соціальна зрілість особистості / Т. Ю. Гущина // Вісник Національного технічного університету України. – К., 2002. – №2. – С. 93–99.

12. Дупак Н. М. Передумови виховання в учнів культури праці / Н. М. Дупак // Рідна школа. – К., 2000. – №3. – С. 28–30.
13. Желязнова М. Молодежь как субъект культурных инноваций / М. Желязнова // Молодежь в социальной сфере. Сб. ст. участников междунар. семинара молодых социологов окт., 1987. АН СССР Ин-т социологии. – М.: ИС, 1990. – С. 45–68.
14. Журба К. Л. Виховання духовної культури підлітків / К. Л. Журба // Шкільний світ. – 2004. – №34.– С. 1–24.
15. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/281-14>
16. Косарецкая С. В. О неформальных объединениях молодежи / С. В. Косарецкая, Ю. Синагина. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 159 с.
17. Кофырин Н. В. Кто уходит в неформалы / Н. В. Кофырин // Аргументы и факты. – 1990. – №13. – С. 1.
18. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива / В. Кулік, Т. Голобуцька, О. Голобуцький. – К.: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – С. 339.
19. Кутьина А. А. Неформальные объединения молодежи на рубеже тысячелетий / А. А. Кутьина, Г. А. Луке, А. А. Матвеева; под общ. ред. Г. А. Луке, О. Б. Фурсова. – Самара: Самарский университет, 2002. – 104 с.
20. Лавриченко Н. М. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України / Н. М. Лавриченко; Інститут педагогіки АПН України, Благодійний фонд підтримки творчої молоді "Дебют". – К.: Віра ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
21. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими і молодіжними організаціями / О. В. Лісовець. – К.: Академія, 2011. – 256 с.

22. Лупандин В. Н. Молодежная субкультура: проблемы традиций и новаций. Национальная идея в контексте модернизации российского общества: материалы международной научно-теоретической Интернет-конференции (ноябрь – декабрь 2004 г.) / В. Н. Лупандин. – Орел, Орел ГТУ, 2005. – С. 148–157.
23. Мардахаев Л. В. Методика и технология работы социального педагога: учеб.- метод, пособие / Л. В. Мардахаев – М.: Союз, 1999. – 154 с.
24. Методика соціальної діагностики взаємостосунків в суспільстві / Теорія і методика соціальної роботи. – М., 1994. – 120 с.
25. Окаринський М. М. Антинаркогенне виховання підлітків у пластовій організації : метод, посіб. для виховників пластового юнацтва / М. М. Окаринський. - Т. : Навч. кн. : Богдан, 1999. - 96 с.
26. Ольшанский Д. В. Неформалы: групповой портрет в интерьере / Д. В. Ольшанский. – М.: Педагогика, 1990. – 192 с.
27. Омельченко Е. Молодежные культуры и субкультуры / Е. Омельченко. – М.: Ин-т социологии РАН, 2000. – 262 с.
28. Павловский В. В. Ювентология: проект интегративной науки о молодежи / В. В. Павловский. – М.: Академический Проект, 2001. – 96 с.
29. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 349 с.
30. Педагогічні умови формування здорового способу життя в учнівській молоді: посібник / С. Шульга // Хімія. Біологія. – К., 2004. – С. 24.
31. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : монографія / Ю. Й. Поліщук ; за ред. Н. Г. Ничкало. – Т. : ТИПУ, 2005. – 432 с.
32. Пропаганда здорового способу життя // Позакласний час. – К., 2004. – №19–20. – С. 95–97.
33. Про становище молоді в Україні. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками

- 2014 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. коллег., Беляєва І. І., Митрофанський С.В. та ін.]. – К., 2015. – 200 с.
34. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.
35. Смирнов И. Субкультурная революция / И. Смирнов // Знамя. – 2000. – №7. – С. 182–189.
36. Собкин В. С., Абросимова З. Б., Адамчук Д. В., Баранова Є. В. Прояв девіації в підліткової субкультури // Питання психології. – 2004. – № 3. – С. 3–18.
37. Сорочинская Е. Н. Подготовка социальных педагогов детско-юношеских объединений / Е. Н. Сорочинская. – Ростов н/Д: РГПУ, 1996. – 188 с.
38. Социология молодежи / Ю. Г. Волков, В. І. Добренев, Ф. Г. Кадар и др. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 576 с.
39. Столярчук Л. Н. Педагогические аспекты полоролевого воспитания / Л. Н. Столярчук // Педагогика. – 2003. – №5. – С. 38–44.
40. Сулова Е. А. Система ценностей и способы самоорганизации неформальных движений / Е. А. Сулова // Общественные, самодеятельные движения: проблемы и перспективы. – М.: НИИК, 1990. – С. 56–72.
41. Сухомлинский В. А. [Вибр. твори в 5т.] / В. А. Сухомлинский – К.: Рад. школа, 1976. – Т 1. – 522 с.
42. Теория и методика социальной работы (в вопросах и ответах) / Отв.ред. А. М. Панов, Е. И. Холостова. – М.: Академический проект, 1997. – 163 с.
43. Тюрина В. О. Світогляд і соціалізація особистості / В. О. Тюрина // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія. – К., 1998. – С. 545–600.
44. Ушинский К. Д. О значении отечественного языка в первоначальном обучении / К. Д. Ушинский // Педагогические сочинения. В 6-ти т. Т. 4. – М.: Педагогика, 1989. – С. 39–40.

45. Фельдштейн Д. И. Методические рекомендации по изучению особенностей неформальных молодёжных объединений / Д. И. Фельдштейн, Л. А. Радзиховский. – М., 1987. – 210 с.
46. Фіцула М. М. Педагогіка. [Навчальний посібник для студ. вищих пед. закладів освіти.] / М. М. Фіцула. – К.: Академія, 2000 – 542 с.
47. Фирсов М. В. Теория социальной работы: учеб пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 492 с.
48. Формування в учнів впевненості при виборі професії // Рідна школа. – К., 2001. – №10. – С. 35–36.
49. Цехмістер Я. В. До проблеми допрофесійної підготовки учнівської молоді / Я. В. Цехмістер // Педагогіка і психологія. – К., 2000. – №1. – С. 59–56.
50. Циганова Ю. Позакласна робота та розвиток соціальних якостей [Електронний ресурс] / Ю. Циганова. – Режим доступу: <http://osvita-ua.net>
51. Шабанов Л. В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность / Л. В. Шабанов. – Томск: Томский государственный университет, 2005. – 399 с.
52. Шакурова М. Методика и технология работы социального педагога / М. Шакурова. – М.: Академия, 2002. – 272 с.
53. Шептенко П. А. Методика и технология работы социального педагога: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / П. А. Шептенко, Г. А. Воронина. – М., 2001. – 208 с.